

DE BAMUM VAN KAMEROEN, KONINGEN, LAMIDOS EN SULTANS

Harrie Leyten

Inleiding

Reeds lang voordat Europese koloniale machten Afrika opdeelden in staten, kenden Afrikaanse volkeren hun eigen politieke en machtsstructuren. Zo bestonden al eeuwenlang koninkrijken. De koningen werden gekozen uit de Koninklijke familie, maar om hun macht een legitieme basis te geven, werd er een mythische oorsprong aan gegeven. In de pre-koloniale tijd bezaten deze koningen grote macht: ze hadden hun eigen legers en waren verantwoordelijk voor de rechtspraak.

Zij beschikten over leven en dood van hun onderdanen. Vanaf het einde van de negentiende eeuw, toen de Europese koloniale regimes Afrika onder elkaar verdeelden, trokken zij alle macht van de Afrikaanse koningen naar zich toe. Tegelijk beseften Europeanen, dat het in ieders voordeel was om deze 'traditionele' machtsstructuren te handhaven. Zo ontstond een systeem van 'indirect rule', dat wil zeggen: de koloniale regeringen regeerden door middel van de traditionele leiders.

Afrikaanse Koningen waren rijk door de belastingen die zij in natura oplegden aan hun onderdanen op landbouwproducten en jachtbuit. Tegelijk hadden zij de plicht om onderdanen die het nodig hadden, met gaven te ondersteunen.

De macht en het aanzien van de koningen lagen grotendeels in het prestige dat aan het ambt verbonden was. Het prestige werd op zijn beurt uitbundig vertaald in somptueuze festivals en het tentoonspreiden van goud, kleding, sieraden en andere machtssymbolen.

Bamum volk

West Kameroen wordt overheerst door een bergketen van 400 km. lengte die de vorm heeft van een hoefijzer. Hij omgeeft een gebied van plateaus, die een hoogte hebben tussen 900 en 1500 meter. Dit gebied wordt Grasslands genoemd, heeft een relatief aangenaam klimaat en is redelijk vruchtbaar. Om die redenen hebben door de eeuwen heen mensen die elders hadden moeten vluchten voor oorlogen of hongersnood, hier hun toevlucht gezocht. Archeologen hebben ontdekt dat het gebied al meer dan 3000 jaar onafgebroken bewoond is geweest. Het is nu dicht bevolkt. Maar hoewel de herkomst van de vele bevolkingsgroepen divers is, heeft zich in dit zelfde gebied een proces van opvallende integratie afgespeeld. De groepen die in dit gebied neerstreken, pasten zich aan aan de groepen die er reeds woonden. Toch brachten de nieuwkomers hun eigen taal en cultuur mee. Daarmee beïnvloedden zij op hun beurt de cultuur van hun gastheren. In de talen die thans gesproken worden zijn de vreemde invloeden terug te vinden. De belangrijkste bevolkingsgroepen die het gebied bewonen zijn de Bamum in het Oosten, de Bamileke in het Zuiden (met hun subgroepen: Batcham, Bandjoun en Bangwa) en een aantal kleinere, tamelijk autonome groepen in het Noordwesten: Kom, Bali, N'so, Oku, Aghem, Bafut, Mankon en Babanki-Tungo. Deze groepen wonen in grotere en kleinere gemeenschappen (dorpen of steden), ieder met een vorst. Hoewel iedere gemeenschap een zekere mate van autonomie kent, aanvaardt zij het centrale gezag van een vorst, die zijn paleis in Foumban, de grootste stad, heeft. De twee belangrijkste bevolkingsgroepen zijn Bamum in het oosten en Bamileke in het zuiden. Deze groepen wonen in grotere en kleinere gemeenschappen, ieder met een centraal gezag van een vorst.

De ruim honderd koninkrijkes hebben allemaal hun eigen geloof, tradities en rituelen en een eigen naam. Zo wordt een vorst in het noorden van het land een 'koning' genoemd, terwijl hij in een moslimgemeenschap als 'lamido' wordt aangesproken. In het zuiden wordt hij 'fon' of 'sultan' genoemd. Hoewel ieder zegt een eigen identiteit te hebben, bestaan er opvallende politieke, religieuze, culturele en artistieke overeenkomsten tussen de bevolkingsgroepen, die zich uit in staatsbestel, relaties tussen de koning en de geheime genootschappen, architectuur, koninklijke feesten, beelden, maskers en regalia.

Geschiedenis

Uit de mondelinge overleveringen kan een genealogie van koningen worden opgesteld. In de eerste helft van de 19de eeuw was het koning Mbombuo, die een onuitwisbare indruk heeft nagelaten. Hij heeft zijn koninkrijk zowel naar het Westen als Oosten uitgebreid met grootschalige veroveringen. (Dit leidde tot de metafoor van de tweekoppige slang voor deze koning die op twee fronten tegelijk kon strijden.)

In 1902 bereikte een Duitse expeditie, onder leiding van de luitenant Sandrock, vanuit het Noorden de hoofdstad van het koninkrijk Bamum, Foumban. Koning Njoya ontving de Duitsers gastvrij. De leiding van de expeditie was zeer onder de indruk van de ontvangst en van de organisatie van de koninklijke hofhouding en de staat. De stad was goed uitgelegd met brede lanen en veel groen. Het koninklijke paleis bestond uit meer dan honderd grote en kleine gebouwen, waar alles bij elkaar ruim duizend mensen woonden. Sandrock besloot het gebied niet in bezit te nemen voor Duitsland, maar een goede samenwerking op te bouwen met de koning. Zo begon een vreedzame en succesvolle relatie tussen Duitsland en het Koninkrijk Bamum. De Duitsers introduceerden nieuwe voedselgewassen (palmolie, aardnoten, bonen), om hongersnood te voorkomen, en handelsgewassen voor de export, om de economie van het koninkrijk te stimuleren. Duitse timmerlieden werden aangetrokken om de Kameroenezen de technieken van houtbewerking bij te brengen. Zo werden de zaag en de schaaf ingevoerd om planken te maken. Dit betekende dat de paleizen houten deuren en luiken kregen, dat er houten bedden, tafels, stoelen en kasten in zwang kwamen, die volgens de tradities van de Bamum rijk versierd werden met beeldhouwwerken en diermotieven. (Tardits, 1992, 43)

Koning Njoya liet zich niet onbetuigd en schonk in 1906 Keizer Wilhelm de koningstroon van zijn voorganger, Koning Nsa'ngu, die nu een van de topstukken is van het Museum voor Volkenkunde te Berlijn.

Koning Njoya was op de troon gekomen rond 1885, toen hij nog geen twintig was. Hij was een uiterst bekwame vorst, zeer intelligent, open voor vernieuwingen en ook een succesvolle diplomaat. Deze laatste eigenschap heeft hij vaak nodig gehad. De Duitsers die een zeer open en positieve samenwerking met de koning nastreefden en hun goede relaties koesterden, werden in 1915 (het eerste jaar van de Eerste Wereldoorlog), zoals ook elders in Afrika, gedwongen te capituleren en het continent te verlaten. De Engelsen namen het gebied over maar moesten dit in 1918 overdragen aan de Fransen, die het met harde hand koloniseerden. De Fransen beschouwden Njoya als een tiran, die slaven hield, in hun ogen te veel vrouwen had, weigerde Frans te leren en zich te bekeren tot het christendom. De Fransen durfden hem echter niet af te zetten, bang voor de reactie van het volk. Zij hebben in plaats daarvan op slinkse wijze zijn macht en invloed ondermijnd, door het grondgebied op te delen in kleine administratieve eenheden onder leiding van ambtenaren. Het gezag van de koning werd daardoor beperkt tot zijn eigen paleis. Vervolgens lokte de koloniale overheid het ene conflict

na het andere met de koning uit, tot zij hem in 1931 afzette en in ballingschap stuurde. Hij overleed in 1933. Een van zijn zonen werd door de Fransen op de troon gezet als een ceremoniële vorst. Na de onafhankelijkheid van Kameroen in 1961 is deze ceremoniële rol van de koning gebleven binnen de context van de republiek Kameroen, maar de vorst bezit groot moreel gezag, vertegenwoordigt zijn land op buitenlandse reizen en bekleedt hoge posten in het landsbestuur.

Koning Njoya kwam vroeg in zijn koningschap in conflict met rivalen in zijn rijk. Hij riep de hulp in van de Peul (Fulani), een Islamitisch herdersvolk uit het Noorden van Kameroen en Nigeria, gevreesd om hun cavalerie. Deze versloegen de rivalen. Uit erkentelijkheid bekeerde de Koning zich tot de Islam, nam de titel Sultan aan, bouwde een moskee tegenover zijn paleis en introduceerde de ramadan in zijn rijk. Hij droeg zijn volk op zich voortaan te kleden in kledij naar Arabische snit. In navolging van de Peul (Fulani) richtte Sultan Njoya zijn eigen cavalerie op. Paarden zijn tot op de dag van vandaag illustraties van de macht van de Koning.

Deze historische ontwikkelingen in de koninkrijken van Kameroen, tonen ons een schouwspel, dat op veel plaatsen in Afrika te zien is geweest: een cultuur, die gekarakteriseerd wordt door een uitbundige traditie van figuratieve kunst (afbeeldingen van mensen in beelden, zetels, maskers, zuilen) geraakt onder invloed van de Islam, dat in zijn strikte vorm geen afbeeldingen van mensen duldt, maar weet desondanks de oude tradities te handhaven zonder afbreuk te doen aan de nieuwe religieuze en culturele waarden

Hoe flexibel (iemand anders zal zeggen: hoe opportunistisch) de koning was in de omgang met mensen die voor hem en zijn volk belangrijk waren, bleek ook toen in de eerste jaren van de twintigste eeuw de Duitsers missionarissen van de Baseler Mission uitnodigden om in Kameroen te komen werken. Zij openden scholen in het rijk, zetten cursussen op voor alfabetisering en preekten het christendom. De koning was zeer onder de indruk, gaf hen alle vrijheid tot handelen en brak in 1907 de moskee naast zijn paleis af om die te vervangen door een kerk. In 1909 werden de eerste christenen gedoopt. De koning zelf weigerde zich te laten dopen, omdat hij dan afstand zou moeten doen van zijn ruim 500 vrouwen.

Het Sultanaat Bamum telt ongeveer 80.000 inwoners en is daarmee aanzienlijk kleiner dan het koninkrijk Bamileke dat 700.000 inwoners telt. De kleinere koninkrijken in het Noord Westen tellen samen ongeveer 300.000 inwoners. Hier wordt niet verder ingegaan op ieder koninkrijk, omdat hun culturele en artistieke overeenkomsten groter zijn dan hun verschillen.

De Koning en de Geheime Genootschappen

Voor een bezoeker van dit gebied zijn de paleizen met hun pracht en praal het meest opvallend. Zij geven een beeld van de alomtegenwoordige macht van de vorst. Toch is dit beeld niet geheel correct. Van de koning, die in Kameroen bijna overal *Fon* wordt genoemd, wordt gezegd: "De *Fon* regeert het volk, maar het volk heeft de *Fon* in zijn macht" en ook: "De *Fon* bezit alles; de *Fon* is een arme man". De Fransen (die in 1915 het gebied in de schoot geworpen kregen) verdiepten zich niet in de cultuur en lieten zich intimideren door de (in hun ogen) overdadige weelde van de koning, de uitgebreide hofhouding en zijn harem. Zij verweten hem tirannie, fraude en slecht bestuur en hebben hem uiteindelijk afgezet en in ballingschap gestuurd.

De Sultan van Bamum (Foto H. Leyten)

Hofhouding van de Sultan (foto H. Leyten)

De samenlevingen in deze koninkrijken zitten echter complexer en ook subtieler in elkaar. Aan de basis van iedere samenleving staat de familie. Een familie (clan) bestaat uit de

nakomelingen van een gemeenschappelijke voorouder. De gemeenschappelijke voorouder van één familie had weer een broer die op zijn beurt voorouder was van één familie. Bij iedere vorige generatie worden de clanrelaties ruimer. Een aantal families vormt een zogenaamde *lineage*. Het nu levende hoofd van deze *lineage* (in de Grasslands: *fai*) is degene die contact heeft met de voorouders, die de families met elkaar verbindt en de politieke leider is. De hoofden van alle *lineages* in de gemeenschap samen vormen een Geheim Genootschap, dat *Kwifon* wordt genoemd. Dit genootschap constitueert samen met de koning het gezag in het koninkrijk. Deze *Fai* mag uit hoofde van zijn invloedrijke functie de ceremoniële drinkhoorn dragen evenals gebruik maken van een speciale troon en van andere parafernalia.

Leden van *Kwifon* (soms ook *Ngumba* genoemd) stralen groot zelfvertrouwen uit; zij lijken te zeggen: "Wij hebben de macht!". *Kwifon* heeft zijn eigen raadzaal, de *Emoh*. Daar beraadslagen de leden, in aanwezigheid van de koning, over de zaken die de samenleving aangaan. Tijdens deze vergaderingen zullen de leden niet spreken als individuen, maar vanuit een gezamenlijkheid. Wie iets voorstelt, zal zeggen: "*Kwifon* stelt voor...." Beslissingen worden er niet genomen met meerderheid van stemmen maar op basis van consensus. Vergaderingen (*palavers*) kunnen daarom zeer lang duren, tot de gewenste consensus is bereikt. De koning is vanaf het moment van zijn troonsbestijging lid van de *Kwifon*, maar zal zich in principe niet mengen in de discussies. Hij luistert en zal aan het einde van het debat de samenvatting en eventueel het besluit formuleren.

Met deze vanuit de traditie gegroeide constructie wordt een balans gezocht tussen de twee grootmachten in de samenleving: aan de ene kant de hoofden van de *lineages* (de biologische basis van de gemeenschap) en aan de andere kant de koning met zijn uiterlijk vertoon van macht. Hiermee zijn de ethische en politieke principes van gelijkheid en rechtvaardigheid vastgelegd als in een grondwet. Dit betekent niet dat er van tijd tot tijd geen oneervolle of geheime afspraken worden gemaakt om eigenbelang te dienen, of dat er vergaderd wordt 'met een dubbele agenda'. Wanneer zoiets wordt ontdekt betekent dat gezichtsverlies voor de betrokkenen. Gezichtsverlies voor gezagsdragers geldt als een grote schande: iemands eer en goede naam zijn in het openbaar aangetast.

Kwifon, het genootschap, bezit belangrijke muziekinstrumenten die bij bepaalde gelegenheden bespeeld worden. Sommige zijn zo heilig, dat zij slechts bij het overlijden van een koning worden gebruikt. Het genootschap bezit ook maskers, die bij grote gebeurtenissen worden gedanst. Een bekend masker is *mabuh*, een masker met een antropomorf gezicht en een kostuum van veren. Het danst om niet-leden van het genootschap (zoals vrouwen) te waarschuwen om naar binnen te gaan: er staan dingen te gebeuren die zij niet mogen zien. Het meest gevreesde masker van het genootschap is *nkock*. Het danst bij dodenherdenkingen en gedraagt zich zo wild en agressief dat het door helpers met touwen in bedwang gehouden moet worden.

Er zijn nog andere geheime genootschappen (Koloss 1992, 35), zoals:

- *Kuosi*, het genootschap van de prinsen. Kinderen van de koning (en dat kunnen er tientallen of honderden zijn) kunnen geen lid worden van de *Kwifon*, om het democratisch evenwicht niet te verstoren. Zij worden lid van dit genootschap.
- Het genootschap van de krijgers, die in het verleden de gemeenschap verdedigden en beschermden en in geval van oorlog ook in de aanval gingen. Sinds de pacificatie van het gebied is dit een min of meer folkloristisch genootschap geworden.
- *Ngang* Dit is het genootschap waarvan medicijnmannen, herbalisten, en genezers van verschillende categorieën lid zijn.
- *Fimbien*. Het genootschap dat exclusief voor vrouwen is. Juist door hun status is dit genootschap gerespecteerd en gevreesd.
- Maskergenootschappen. Dit zijn er veel en van diverse pluimage.

De koning

De koning woont in zijn paleis, *ntock* genaamd. Een paleis kan vijftig of meer gebouwen omvatten (zie ook Willett, p. 112-115). Het paleis biedt onderdak aan de vrouwen van de koning, zijn en hun personeel, lijfwachten, muzikanten, hofkunstenaars en hun ateliers, en priesters en bevat vergaderruimtes voor zijn eigen onderneming maar ook voor de verschillende genootschappen, heilige plaatsen voor het brengen van offers, de graven van overleden vorsten, opslagplaatsen voor voedsel, kortom een paleis is een stad op zich.

De koning (*Fon*) bezit de hoogste status in de samenleving en kan door gewone onderdanen niet benaderd worden. De hoofden van dienst in zijn hofhouding, de hoofden van de *lineages*, die hem wel mogen aanspreken doen dit met eretitels als 'tijger', 'luipaard', 'olifant', 'antiloop' of 'machtig dier'. De koning mag niet aangeraakt worden, behalve door zijn vrouwen en naaste dienaren, niemand mag in zijn schaduw staan. Wie hem aanspreekt, dient zijn handen voor zijn gezicht of onder zijn kin te houden om ervoor te zorgen, dat zijn speeksel of zelfs zijn adem de koning niet beroert. (Preston Blier 1998, 168)

De koning heeft het alleenrecht op het gebruik van menselijke en dierlijke symbolen als decoratieve elementen in zijn zetels, bedden, maskers en beelden. Datzelfde geldt voor het gebruik van kaurischelpen en gekleurde kralen om zijn bezittingen te versieren. Overigens moeten aan deze symbolen geen andere waarden (zoals religieuze, magische) worden gehecht, dan alleen versiering. Alles dient om de positie van het koningschap te versterken en om de vorst te onderscheiden van andere hoogwaardigheidsbekleders die zetels, maskers, beelden en andere parafernalia mogen bezitten.

Onder de vele waardigheidstekens van een koning trekken zijn tronen zonder twijfel de meeste aandacht. Een troon kan meer dan twee meter hoog zijn en bestaat uit een houten zetel op een eveneens houten verhoging. De troon kent als rugleuning doorgaans twee menselijke figuren. Alles is uit één stuk hout gehakt, vervolgens met jute bekleed waarop duizenden kralen en kaurischelpen zijn bevestigd, zodat het geheel een kleurrijke en uiterst levendige uitstraling bezit. In Europa is de troon die Koning Njoya schonk aan Keizer Wilhelm van Duitsland ongetwijfeld het meest bekend (Museum voor Volkenkunde in Dahlem, Berlijn).

Troon van koning Njoya's vader
(Fotograaf onbekend)

Bij openbare gelegenheden zoals de jaarlijkse oogstfeesten, herdenkingsbijeenkomsten, of de dood van notabelen, wordt de troon naar buiten gedragen. Daarop neemt de koning plaats om de eerbetuigingen van zijn onderdanen in ontvangst te nemen. Er bestaan ook tronen, waarop niet gezeten kan en mag worden. Zij behoren toe aan de soms levensgrote figuren die boven de tronen uittorenen. Deze tronen zijn zelf symbool geworden van het koningschap. Een andere, zeer bekende categorie van voorwerpen bestaat uit de zogenaamde herdenkingsbeelden, zowel van mannen als vrouwen, die in het paleis staan opgesteld en bij grote evenementen naar buiten worden gebracht. Het is een oude traditie dat een koning een portret laat maken van zichzelf en van zijn belangrijkste echtgenoten. Deze worden opgesteld in het paleis. (Blackmun Visona 2000, 347) Zij vertellen aan de bezoekers van het paleis over de geschiedenis van het koninkrijk. Vooral de afbeeldingen van dansende vrouwen zijn spectaculair, omdat zij bijna on-Afrikaans dynamisch zijn. Vaak stellen zij de koninginnen (echtgenoten van de koning) voor, of moeders van tweelingen die vanwege hun kinderen een heilige status hebben verworven. Zij zijn dansend afgebeeld, met in hout gebeeldhouwde enkel- en armbanden, met open mond, alsof zij zingen, met een bel in de hand. Om de hals dragen zij vaak een ketting (in hetzelfde hout gesneden) met daaraan kaurischelpen of de slagstanden van de luipaard. Wat hierbij opvalt, is hoe deze beelden op plastische wijze het typische Afrikaanse dansen weergeven: steeds met beide voeten zwaar stampend op de grond (in tegenstelling tot Europees ballet dat steeds los wil komen van de grond). Afrikaanse dansen lijken op deze manier het contact van mens en aarde te bevestigen.

Een aparte plaats wordt ingenomen door maskers. Maskers zijn eigendom van de koning of van de geheime genootschappen. Uitermate spectaculair zijn monumentale maskers, zo groot, dat ze niet voor het gezicht of op het hoofd gedragen kunnen worden, maar meegedragen worden in optochten. Fraaie maskers zijn de zogenaamde olifantsmaskers, bestaande uit een gelaatsbedekking van textiel, met daaraan twee grote oren en een lange snuit (ook van textiel) uitgevoerd in kleurrijke doeken, versierd met kralen en kaurischelpen, die door leden van het *Kuosi* genootschap (van de prinsen) gedragen worden.

Antropomorfe maskers worden in de regel niet vóór het gezicht, maar boven op het hoofd gedragen. Zij zijn vaak versierd met min of meer geabstraheerde afbeeldingen van spinnen en hagedissen. De spin staat symbool voor wijsheid en de gave om vooruit te kunnen zien, de hagedis voor vruchtbaarheid.

In het paleis bevinden zich nog andere voorwerpen die rijk versierd zijn, zoals de rustbank van de koning, zetels, tafels, en de kommen die kolanoten of ander voedsel bevatten. Deze kommen zijn in hout uitgevoerd en bestaan uit een zittende man of vrouw die de kom draagt. Kolanoten worden veel verbouwd in Grasslands. Zij bevatten cafeïne en worden aan gasten aangeboden. Zij werden (en worden) ook geëxporteerd naar landen in de Sahel en de Sahara waar zij veel gekauwd worden door Touaregs en andere woestijnreizigers, om dorst en honger tegen te gaan.

De muren en vooral de toegang van het paleis zijn fraai versierd met meters hoge, gebeeldhouwde zuilen. De koning wordt er in vele hoedanigheden afgebeeld: als gezagsdrager, als muzikant of kunstenaar, als strijder, als wijze heerser, of als rechter. Alle afbeeldingen dienen om de machtspositie en de reputatie van de koning te bevestigen en te versterken.

Gebruikte literatuur:

- Bacquart, Jean-Baptiste: *The Tribal Arts of Africa. Surveying Africa's Artistic Geography*. Thames and Hudson. London. 2004
- Glary, Christaud. *Les Choses du Palais. Catalogue du Musée de Palais Bamoum a Toumban (Cameroun)*. Franzsteiner Verlag. Wiesbaden. 1984
- Blackmun Visona, Monica, a.o.: *A History of Art in Africa*. London. 2000
- Gebauer, Paul. *Art of Cameroon*. The Portland Art Museum, Oregon. 1979
- Grootaers, J-L, en Ineke Eisenburger: *Vormen van Verwondering*. Afrika Museum, Bergen Dal (2 delen). 2002
- Hahner, Iris, a.o. *African masks. The Barbier-Mueller Collection*. Prestel. Munich. 2007
- Homberger, Lorenz. *Cameroon: Art of the Kings*. In: Tribal Art Magazine, nr. 47, Winter 2007-2008, pp. 68-75
- Huet, Michel. *Africa Dances*. Tekst: Claude Savary. Thames and Hudson. London. 1995
- Koloss, Hans-Joachim. *Kwifon and Fon in Oku. On Kingship in the Cameroon Grasslands*. In: Beumers, E and H-J. Koloss: *Kings of Africa*. Maastricht 1992
- Meyer, Laure: *Kunst uit Zwart Afrika*. Atrium/Terrail. Parijs. 1994
- Notué, Jean-Paul en Bianca Triaca. *Babungu. Treasures of the Sculptor Kings in Cameroon*. Catalogue of the Babungu Museum. Uitg.: 5 Continents. Milaan. 2006
- Phillips, Tom: *Africa. The Art of a Continent*. Prestel. Munich. 1995
- Preston Blier, Suzanne. *Royal Arts of Africa. The Majesty of Form*. Laurence King Publishing. London. 1998
- Stepan, Peter. *Africa*. In de serie: *World Art*. Prestel. Munich. 2001

- Stepan, Peter. *Spirits Speak. A Celebration of African Masks*. Prestel.Munich. 2005
- Tardits, Claude. *The Kingdom of Bamum*. In: Beumers, E. and H-J.Koloss: *Kings of Africa*. Maastricht. 1992
- Willett, Frank. *African Art*. Thames and Hudson, London 2002.